

การสังเคราะห์กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG*

A SYNTHESIS OF A BUDDHIST GOOD GOVERNANCE FRAMEWORK FOR COMMUNITY ENTERPRISE DEVELOPMENT BASED ON ESG PRINCIPLES

ภาณุพงษ์ ณาภูมิ

Bhanupong Nabhummi

ส่วนพัฒนาความยั่งยืน ฝ่ายสื่อสารองค์กรและการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน

ธนาคารพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมแห่งประเทศไทย กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

Sustainable Development Sector, Corporate Communication and Sustainable Development Department,

Small and Medium Enterprise Development Bank of Thailand, Bangkok, Thailand

Corresponding author E-mail: bhanupong.nab@smebank.co.th

Tel: 062-368-3183

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิด ESG สำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน วิเคราะห์หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธที่สามารถประยุกต์ใช้ในการบริหารการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และสังเคราะห์กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG ดำเนินการด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพแบบศึกษาเอกสาร โดยคัดเลือกเอกสารแบบเจาะจง 55 รายการจากแหล่งข้อมูลที่ตรวจสอบได้ ช่วงปี 2558 - 2569 ส่วนเอกสารฐานรากไม่จำกัดปี แบ่งเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ เอกสารพระพุทธศาสนาและพุทธธรรม ธรรมาภิบาลและธรรมาภิบาลเชิงพุทธ ESG และการพัฒนาอย่างยั่งยืน วิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก และงานวิจัยเชิงประจักษ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การจัดหมวดหมู่โน้ตค้น และการสังเคราะห์เชิงแนวคิด ผลการวิจัยพบว่า ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชนควรปรับจากกรอบรายงานขององค์กรธุรกิจขนาดใหญ่เป็นกรอบบริหารการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน โดยมีมิติสิ่งแวดล้อมเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและลดผลกระทบ มิติสังคมเน้นสมาชิกลูกค้า ชุมชน เครือข่าย และทุนทางสังคม ส่วนมิติธรรมาภิบาลเน้นกติกา กลุ่ม บัญชี ความโปร่งใส การมีส่วนร่วม การทบทวนความเสี่ยง และความรับผิดชอบร่วมกัน หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธที่เหมาะสม ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน รู้ประมาณ เมตตา - กรุณา สังคหวัตถุ 4 สัปปุริสธรรม 7 และอปปริหานิยธรรม 7 ซึ่งสามารถแปลงเป็นกลไกกำกับตนเองขององค์กรชุมชนได้ กรอบที่สังเคราะห์ได้ ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ ได้แก่ การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและไม่เบียดเบียน ความสุจริตและโปร่งใส การมีส่วนร่วมตามกติกา ความเกื้อกูลและเป็นธรรม ปัญญา และความไม่ประมาท และความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ส่วนรวม กรอบดังกล่าวใช้เป็นฐานพัฒนาแนวปฏิบัติ ตัวชี้วัด และเครื่องมือประเมินความพร้อมด้าน ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชน

คำสำคัญ: ธรรมาภิบาลเชิงพุทธ, อีเอสจี, วิสาหกิจชุมชน, การพัฒนาอย่างยั่งยืน, เศรษฐกิจฐานราก

Abstract

This study aimed to examine ESG concepts relevant to community enterprise development, analyze Buddhist good governance principles applicable to the management of community enterprise development, and synthesize a Buddhist good governance framework for community enterprise development based on ESG principles. A qualitative documentary research design was employed. A total of 55 document entries were purposively selected from verifiable sources. Contemporary documents published during 2015 - 2026 were included, while no publication-year restriction was applied to foundational documents. The documents were classified into five groups: Buddhism and Buddhist teachings; governance and Buddhist good governance; ESG and sustainable development; community enterprises and the grassroots economy; and related empirical studies. Data were analyzed using content analysis, conceptual categorization, and conceptual synthesis. The findings indicate that ESG for community enterprises should be adapted from a reporting framework designed for large corporations into a development management framework aligned with community contexts. The environmental dimension emphasizes moderate resource use and impact reduction. The social dimension focuses on members, customers, communities, networks, and social capital, while the governance dimension emphasizes group rules, accounting, transparency, participation, risk review, and shared accountability. Relevant Buddhist good governance principles include non-harming, moderation, loving-kindness and compassion, Sangahavatthu 4, Sappurisa-dhamma 7, and Aparihaniya-dhamma 7, which can be translated into self-governance mechanisms for community organizations. The synthesized framework comprises six components: moderate and non-harmful resource use; integrity and transparency; rule-based participation; supportive and equitable relations; wisdom and prudence; and accountability for collective outcomes. The framework can serve as a basis for developing practical guidelines, indicators, and ESG readiness assessment tools for community enterprises.

Keywords: Buddhist Good Governance, ESG, Community Enterprise, Sustainable Development, Grassroots Economy

บทนำ

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นกรอบคิดสำคัญของการบริหารจัดการองค์กรและเศรษฐกิจร่วมสมัย เนื่องจากการเติบโตทางเศรษฐกิจในปัจจุบันไม่อาจพิจารณาเฉพาะผลตอบแทนทางการเงินหรือประสิทธิภาพการผลิตเพียงด้านเดียว หากแต่ต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ความรับผิดชอบต่อสังคม และคุณภาพของระบบการบริหารจัดการควบคู่กัน แนวคิด ESG ซึ่งประกอบด้วย มิติสิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมาภิบาล จึงได้รับความสำคัญในฐานะกรอบการดำเนินงานที่ช่วยเชื่อมโยงเป้าหมายทางเศรษฐกิจกับความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและสังคมในระยะยาว

โดยรายงาน Who Cares Wins ได้เสนอให้ประเด็นสิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมาภิบาลเป็นองค์ประกอบสำคัญของการตัดสินใจทางธุรกิจและการลงทุน (United Nations Global Compact, 2004) ขณะที่องค์กรระหว่างประเทศด้านการเงินเพื่อการพัฒนาได้ชี้ว่า การจัดการประเด็น ESG อย่างเป็นระบบสามารถช่วยให้องค์กรยกระดับการบริหารความเสี่ยง ความน่าเชื่อถือ และความสามารถในการแข่งขันได้ดียิ่งขึ้น (International Finance Corporation, 2021) อย่างไรก็ตาม แม้ ESG จะเป็นกรอบที่มีศักยภาพต่อการพัฒนาองค์กร แต่การนำไปใช้ในแต่ละบริบทจำเป็นต้องคำนึงถึงขนาด ศักยภาพ ทรัพยากร วัฒนธรรมองค์กร และความสัมพันธ์กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มิฉะนั้น ESG อาจกลายเป็นเพียงเครื่องมือเชิงเทคนิคหรือรายการตรวจสอบที่ไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณค่าได้อย่างแท้จริง

วิสาหกิจชุมชนเป็นกลไกสำคัญของเศรษฐกิจฐานรากไทย เพราะเกิดจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อใช้ทุน ทรัพยากร ภูมิปัญญา และเครือข่ายความสัมพันธ์ในท้องถิ่นในการผลิตสินค้า การให้บริการ และการสร้างรายได้เพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและชุมชน ตามเจตนารมณ์ของ พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 ที่มุ่งส่งเสริมกิจการของชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ (พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2548) ข้อมูล ณ วันที่ 30 มิถุนายน 2569 ระบุว่า ประเทศไทยมีวิสาหกิจชุมชนที่ได้รับอนุมัติการจดทะเบียนจำนวน 61,346 แห่ง และมีสมาชิกรวม 1,123,377 ราย สะท้อนถึงขนาดและความสำคัญของวิสาหกิจชุมชนต่อเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ (กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2569) ขณะเดียวกัน Thailand Taxonomy ระยะที่ 2 ได้ขยายขอบเขตครอบคลุมภาคเกษตร ภาคก่อสร้างและอสังหาริมทรัพย์ ภาคอุตสาหกรรมการผลิต และภาคการจัดการของเสีย สะท้อนถึงทิศทางที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องให้ความสำคัญกับผลกระทบและความเสี่ยงด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (คณะทำงานขับเคลื่อนการกำหนดนิยามและจัดหมวดหมู่โครงการหรือกิจกรรมในภาคเศรษฐกิจที่ยั่งยืน, 2568) อย่างไรก็ตาม วิสาหกิจชุมชนจำนวนมากยังเผชิญข้อจำกัดด้านทุน ความรู้ทางการบริหาร การตลาด เทคโนโลยี มาตรฐานผลิตภัณฑ์ และระบบข้อมูล การนำ ESG มาใช้กับวิสาหกิจชุมชนจึงไม่ควรเป็นเพียงการย่อส่วนกรอบของธุรกิจขนาดใหญ่ลงสู่ระดับชุมชน แต่ต้องแปลความหมายใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนไทย กล่าวคือ มิติสิ่งแวดล้อมควรเชื่อมโยงกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างรู้ประมาณและไม่เบียดเบียนระบบนิเวศ มิติสังคมควรเชื่อมโยงกับความเกื้อกูล การมีส่วนร่วม การกระจายประโยชน์อย่างเป็นธรรม และการรักษาทุนทางสังคม ส่วนมิติธรรมาภิบาลควรเชื่อมโยงกับความโปร่งใส กติกากลุ่ม การตัดสินใจร่วมกัน และความรับผิดชอบต่อสมาชิกและชุมชน ดังนั้น กรอบ ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชนจึงต้องเป็นกรอบที่เข้าใจง่าย ใช้ได้จริง และไม่ลดทอนคุณค่าของชุมชนให้เหลือเพียงตัวชี้วัดเชิงธุรกิจ

ในบริบทของสังคมไทย พระพุทธศาสนาเป็นฐานคิดทางจริยธรรมที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ทางสังคม และการอยู่ร่วมกันของชุมชนมาอย่างยาวนาน หลักพุทธธรรมหลายประการสะท้อนคุณค่าที่สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน เช่น ความไม่เบียดเบียน การรู้ประมาณ ความเมตตา ความเกื้อกูล ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล ซึ่งสามารถนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดธรรมาภิบาลและมิติ ESG ได้อย่างมีนัยสำคัญ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), 2564) แม้งานวิจัยที่ผ่านมาได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมธรรมาภิบาล และการเป็นผู้ประกอบการวิสาหกิจเพื่อชุมชนในบริบทพื้นที่เฉพาะ โดยพบว่า หลักพรหมวิหาร 4 และธรรมาภิบาลมีความสัมพันธ์กับการเป็นผู้ประกอบการเพื่อชุมชน (ชาญชัย ฤทธิ์ร่วม และโกมินทร์ วังอ่อน, 2567)

แต่งงานดังกล่าวยังเน้นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงประจักษ์ในบริบทพื้นที่เฉพาะ และยังขาดการสังเคราะห์ธรรมาภิบาลเชิงพุทธให้เป็นกรอบสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามมิติ ESG อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมกับมิติ ESG ในฐานะกรอบบริหารการพัฒนาที่เหมาะสมกับเศรษฐกิจฐานรากไทย การวิจัยครั้งนี้จึงใช้การวิจัยเชิงเอกสาร โดยวิเคราะห์รายการเอกสารตามบทบาทในการวิเคราะห์ จำนวน 55 รายการ จาก 5 กลุ่มเพื่อสังเคราะห์กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG อันสามารถใช้เป็นฐานในการพัฒนาแนวปฏิบัติ ตัวชี้วัดอย่างง่าย หรือเครื่องมือประเมินความพร้อมด้าน ESG ของวิสาหกิจชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ESG ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน
2. เพื่อวิเคราะห์หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธที่สามารถประยุกต์ใช้ในการบริหารการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน
3. เพื่อสังเคราะห์กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบศึกษาเอกสาร (Documentary Qualitative Research) โดยใช้เอกสารเป็นหน่วยข้อมูลหลัก เนื่องจากประเด็นวิจัยเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้หลายชุด ได้แก่ แนวคิด ESG หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธ และการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์เอกสารต่างประเภทและสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยพิจารณาเอกสารแต่ละรายการในฐานะแหล่งข้อมูลสำหรับสกัดความหมาย แนวคิด หลักการ กลไกการบริหาร และประเด็นที่สัมพันธ์กับบริบทของวิสาหกิจชุมชน แล้วนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ เปรียบเทียบความสอดคล้องและความแตกต่าง และสังเคราะห์เป็นกรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG ตามแนวทางการวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ (Bowen, G. A., 2009)

เอกสารที่นำเข้าสู่การวิเคราะห์คัดเลือกแบบเจาะจงจาก ThaiJO, Google Scholar เว็บไซต์หน่วยงานรัฐ หนังสือวิชาการ รายงานวิจัย เอกสารกฎหมาย เอกสารนโยบาย และเอกสารขององค์การระหว่างประเทศ โดยใช้คำสำคัญ ได้แก่ ESG, Sustainable Development, Community Enterprise, Good Governance, Buddhist Governance, Buddhist Ethics, ธรรมาภิบาล, ธรรมาภิบาลเชิงพุทธ, พุทธธรรม, วิสาหกิจชุมชน, เศรษฐกิจฐานราก และการพัฒนาชุมชน การสืบค้นและปรับปรุงข้อมูลดำเนินการระหว่างวันที่ 20 เมษายน - 3 สิงหาคม 2569 โดยเอกสารวิชาการ งานวิจัย และรายงานร่วมสมัยกำหนดช่วงการเผยแพร่ระหว่างวันที่ 1 มกราคม 2558 - 31 กรกฎาคม 2569 ส่วนพระไตรปิฎก หนังสือพุทธธรรม เอกสารกฎหมาย และเอกสารหลักที่เป็นรากฐานของแนวคิดไม่จำกัดปีเผยแพร่ เกณฑ์คัดเข้า ได้แก่ 1) มีเนื้อหาสัมพันธ์กับ ESG ธรรมาภิบาลเชิงพุทธ หรือวิสาหกิจชุมชน 2) ระบุผู้แต่ง หน่วยงาน ปีเผยแพร่ และแหล่งที่มาตรวจสอบได้ และ 3) มีสาระที่สามารถสกัดเป็นแนวคิด หลักการ กลไกการบริหาร หรือข้อค้นพบเชิงประจักษ์ได้ ทั้งนี้ เอกสารด้าน ESG มาตรฐาน และสถานการณ์วิสาหกิจชุมชนพิจารณาจากฉบับที่เป็นปัจจุบันหรือยังมีผลใช้อย่างอิง ส่วนพระไตรปิฎก หนังสือพุทธธรรม กฎหมาย และเอกสารหลักที่เป็นรากฐานของแนวคิดพิจารณาจากความสำคัญและความน่าเชื่อถือโดยไม่จำกัดปีเผยแพร่ เกณฑ์คัดออก ได้แก่ เอกสารที่ไม่สามารถตรวจสอบแหล่งที่มา ไม่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ เป็นเอกสารประชาสัมพันธ์ทั่วไป หรือมีสาระซ้ำ

โดยไม่เพิ่มประเด็นเชิงวิเคราะห์ รายการเอกสารตามกรอบการจัดหมวดหมู่ จำนวน 55 รายการ จึงเป็นหน่วยข้อมูลที่ผ่านเกณฑ์และมีข้อมูลเพียงพอสำหรับตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย มีใช้จำนวนที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ทั้งนี้ เอกสารบางรายการอาจมีบทบาทต่อการวิเคราะห์มากกว่าหนึ่งกลุ่ม การนับจำนวนจึงเป็นการนับตามบทบาทในการวิเคราะห์ กระบวนการคัดเลือกและจำแนกเอกสารแสดงดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 กระบวนการคัดเลือกและจำแนกเอกสารที่ใช้ในการวิเคราะห์

ขั้นตอน	วิธีดำเนินการ	ผลลัพธ์
กำหนดขอบเขตเอกสาร	กำหนดเอกสารที่สัมพันธ์กับ 3 แกนหลัก ได้แก่ ESG ธรรมชาติเชิงพุทธ และ วิสาหกิจชุมชน	ได้ขอบเขตการสืบค้นตามวัตถุประสงค์
สืบค้นและคัดกรอง	สืบค้นจากฐานข้อมูลวิชาการ เว็บไซต์หน่วยงานรัฐ หนังสือ รายงานวิจัย เอกสารกฎหมาย และเอกสารองค์การระหว่างประเทศ โดยพิจารณาความเกี่ยวข้องและความน่าเชื่อถือของแหล่งที่มา	ได้เอกสารที่ผ่านเกณฑ์สำหรับอ่านและบันทึกข้อมูล
คัดออกเอกสาร	ตัดเอกสารที่ไม่สามารถตรวจสอบแหล่งที่มา ไม่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ เป็นเอกสารประชาสัมพันธ์ทั่วไป หรือมีสาระซ้ำโดยไม่เพิ่มประเด็นใหม่	คงเหลือเอกสารที่มีน้ำหนักเชิงวิชาการ
จำแนกรายการเอกสารขั้นสุดท้าย	จัดกลุ่มรายการเอกสารตามบทบาทในการวิเคราะห์ ได้แก่ B เอกสารพระพุทธศาสนาและพุทธธรรม 8 รายการ, G เอกสารธรรมชาติและธรรมชาติเชิงพุทธ 10 รายการ, E เอกสาร ESG และการพัฒนาอย่างยั่งยืน 12 รายการ, C เอกสารวิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก 13 รายการ และ R งานวิจัยเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้อง 12 รายการ	ได้หน่วยรายการวิเคราะห์ 55 รายการ
ตรวจสอบ	เปรียบเทียบข้อมูลข้ามกลุ่มภายหลังการวิเคราะห์หน่วยรายการ	ข้อมูลมีความครอบคลุม
ความครอบคลุม	ที่ผ่านเกณฑ์ครบ 55 รายการ และพิจารณาว่าหมวดหมู่โน้ตค้นครอบคลุม	เพียงพอต่อการ
เชิงมนทัศน์	วัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ	สังเคราะห์เชิงมนทัศน์

เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูลเอกสารและตารางวิเคราะห์มนทัศน์ ประกอบด้วย รหัสเอกสารประเภทเอกสาร แนวคิดสำคัญ มิติ ESG ที่เกี่ยวข้อง หลักธรรมชาติเชิงพุทธที่เกี่ยวข้อง ประเด็นที่เชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน และข้อค้นพบที่นำไปสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การจัดหมวดหมู่มนทัศน์ และการสังเคราะห์เชิงแนวคิด โดยอ่านเอกสารอย่างเป็นระบบ สกัดหน่วยความหมาย กำหนดรหัสเบื้องต้น จัดกลุ่มรหัส และเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างมิติ ESG หลักธรรมชาติเชิงพุทธ และบริบทวิสาหกิจชุมชน ก่อนสังเคราะห์เป็นกรอบธรรมชาติเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG การวิจัยนี้มิได้ใช้ความอึดตัวของข้อมูลเป็นเกณฑ์ยุติการคัดเลือกเอกสารระหว่างทาง แต่ตรวจสอบความครอบคลุมเชิงมนทัศน์ภายหลังการวิเคราะห์หน่วยรายการที่ผ่านเกณฑ์จนครบ 55 รายการ โดยพิจารณาว่าหมวดหมู่มนทัศน์จากเอกสารทั้ง 5 กลุ่มสามารถตอบวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อได้ครบถ้วน การตรวจสอบความน่าเชื่อถือดำเนินการด้วยการตรวจสอบข้ามแหล่งข้อมูล การเปรียบเทียบมนทัศน์ระหว่างเอกสารต่างกลุ่ม การใช้รหัสเอกสารเชื่อมโยงข้อค้นพบกับแหล่งข้อมูล และการจัดเก็บบัญชีเอกสารพร้อมตารางสกัดข้อมูลฉบับเต็มเป็นร่องรอยการวิเคราะห์ เพื่อให้สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ตามหลักการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ (Krippendorff, K., 2018) ทั้งนี้ การวิจัยใช้เฉพาะข้อมูลจากเอกสารที่เผยแพร่ต่อสาธารณะมิได้เก็บข้อมูลจากบุคคลหรือใช้ข้อมูลส่วนบุคคลที่สามารถระบุตัวตนได้ จึงไม่เข้าข่ายการวิจัยในมนุษย์และไม่ต้องขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

ผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้วิเคราะห์รายการเอกสาร จำนวน 55 รายการ ตามบทบาทในการวิเคราะห์ จำแนกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ เอกสารพระพุทธศาสนาและพุทธธรรม เอกสารธรรมาภิบาลและธรรมาภิบาลเชิงพุทธ เอกสาร ESG และการพัฒนาอย่างยั่งยืน เอกสารวิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก และงานวิจัยเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยใช้การอ่านเชิงตีความ การสกัดหน่วยความหมาย การกำหนดรหัสเบื้องต้น การจัดหมวดหมู่โน้ตค้น และการเปรียบเทียบข้อมูลข้ามหมวดเอกสาร เพื่อสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด ESG หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธ และบริบทของวิสาหกิจชุมชนไทย ตัวอย่างร่องรอยการเข้ารหัสและการสังเคราะห์โน้ตค้นแสดงไว้ในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ตัวอย่างการเข้ารหัสและการสังเคราะห์โน้ตค้นจากเอกสาร

ประเด็นสกัดจากเอกสาร	รหัสเอกสารตัวแทน	มโนทัศน์ที่ได้จากการเข้ารหัส	มิติ ESG/หลักธรรมที่เชื่อมโยง	ผลสังเคราะห์
การใช้ทรัพยากรและการจัดการผลกระทบให้เหมาะสมกับศักยภาพของกลุ่ม	E03, E06, E08, B08	Resource responsibility/moderation	E/รู้ประมาณ - ไม่เบียดเบียน	การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและไม่เบียดเบียน
ความไว้วางใจภายในกลุ่มควบคู่กับการจัดทำบัญชี การเปิดเผยข้อมูล และการตัดสินใจที่ตรวจสอบได้	G01, G05, E05, R03	trust-transparency/accountability	G/สุจริต - ธรรมาภิบาล	ความสุจริตและโปร่งใส
การบริหารโดยผู้นำควบคู่กับการประชุม การเคารพกติกา และการมีส่วนร่วมของสมาชิก	B01, G06, R03	leadership/participation/rule-based governance	S-G/อภิธานิธรรม 7	การมีส่วนร่วมตามกติกา
การรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มควบคู่กับการจัดสรรประโยชน์อย่างเป็นธรรม	B02, B05, C09, C10	social cohesion/distributive fairness	S/เมตตา - กรุณา - สังคหวัตถุ 4	ความเกื้อกูลและเป็นธรรม
การใช้ข้อมูล เหตุผล และการทบทวนความเสี่ยงก่อนตัดสินใจ	B03, B05, E07, E08	wisdom-based decision/risk review	G-E/สัปปุริสธรรม - ความไม่ประมาท	ปัญญาและความไม่ประมาท
การติดตามผลลัพธ์ที่เกิดกับสมาชิกชุมชน และทรัพยากรส่วนรวม	E06, C01, C08, R02	collective outcome/shared responsibility	E-S-G/ความรับผิดชอบร่วม	ความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ส่วนรวม

หมายเหตุ: ตารางนี้แสดงเฉพาะตัวอย่างการเข้ารหัสและการสังเคราะห์โน้ตค้นในประเด็นหลัก โดยเอกสารกลุ่ม C และ R ใช้เป็นฐานข้อมูลด้านบริบทวิสาหกิจชุมชนและหลักฐานเชิงประจักษ์ ส่วนตารางสกัดข้อมูลจากหน่วยรายการวิเคราะห์ 55 รายการฉบับเต็ม ผู้วิจัยจัดเก็บไว้เป็นร่องรอยการวิเคราะห์เพื่อใช้ตรวจสอบความโปร่งใสของกระบวนการวิจัย

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล สามารถนำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ 3 ประเด็น ดังนี้

1. แนวคิด ESG ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

ผลการวิเคราะห์เอกสารกลุ่ม ESG ร่วมกับเอกสารด้านวิสาหกิจชุมชนและงานวิจัยเชิงประจักษ์ พบว่าแนวคิด ESG ที่เหมาะสมกับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไม่ควรถูกนำมาใช้ในฐานะกรอบรายงานความยั่งยืนขององค์กรธุรกิจขนาดใหญ่โดยตรง แต่ควรถูกแปลความหมายใหม่ให้เป็น “กรอบบริหารการพัฒนาที่พอดีกับบริบทชุมชน” กล่าวคือ เป็นกรอบที่ช่วยให้วิสาหกิจชุมชนมองเห็นผลกระทบ ความเสี่ยง ความสัมพันธ์กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และคุณค่าที่กิจการสร้างต่อสมาชิก ชุมชน และฐานทรัพยากรอย่างเป็นระบบ

จากการเข้ารหัสเอกสาร พบมีโน้ตสำคัญ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) การจัดการผลกระทบและทรัพยากร 2) การดูแลสมาชิกและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 3) ความโปร่งใสและกติกากลุ่ม และ 4) การกำหนดประเด็นสำคัญที่กลุ่มสามารถจัดการได้จริง เมื่อนำโน้ตดังกล่าวมาเทียบกับมิติ ESG พบว่า มิติสิ่งแวดล้อม หรือ E ในบริบทวิสาหกิจชุมชน ให้ความสำคัญทรัพยากร วัตถุดิบ น้ำ พลังงาน การลดของเสีย การลดผลกระทบจากกระบวนการผลิต และการรักษาฐานทรัพยากรท้องถิ่น มากกว่าการวัดประเด็นสิ่งแวดล้อมในระดับซับซ้อนเกินศักยภาพของกลุ่ม

มิติสังคม หรือ S ให้ความสำคัญสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ครวเรือนผู้ผลิต ลูกค้า ชุมชน และเครือข่ายในพื้นที่ เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนมิได้เป็นเพียงหน่วยผลิตสินค้า แต่เป็นกลไกทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในเวลาเดียวกัน ประเด็นทางสังคมจึงครอบคลุมการมีส่วนร่วมของสมาชิก ความปลอดภัยในการทำงาน การกระจายรายได้ การดูแลลูกค้า การสืบทอดภูมิปัญญา การสร้างโอกาสแก่คนในพื้นที่ และการรักษาทุนทางสังคมของกลุ่ม

มิติธรรมาภิบาล หรือ G ควรถูกแปลให้สอดคล้องกับธรรมชาติขององค์กรชุมชน โดยเน้นกติกากลุ่ม บัญชีรายรับรายจ่าย การเปิดเผยข้อมูล การประชุมและบันทึกมติ การกำหนดบทบาทหน้าที่ การรับฟังข้อเสนอหรือข้อร้องเรียน และการทบทวนความเสี่ยงของกลุ่มเป็นระยะ ธรรมาภิบาลในระดับวิสาหกิจชุมชนจึงมิใช่โครงสร้างการกำกับดูแลแบบบริษัทมหาชน แต่เป็นระบบกติกาและความรับผิดชอบร่วมที่ทำให้สมาชิกไว้วางใจและตรวจสอบกันได้

ข้อค้นพบเชิงสังเคราะห์ของวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือ ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชนควรมีลักษณะ “เรียบง่าย มีนัยสำคัญ เก็บข้อมูลได้จริง และใช้ตัดสินใจได้” โดยเริ่มจากการให้กลุ่มระบุประเด็นสำคัญของตนเอง เช่น ต้นทุนการผลิต การใช้ทรัพยากร การจัดการของเสีย ความปลอดภัย คุณภาพสินค้า รายได้สมาชิก บัญชีกลุ่ม และความโปร่งใส เป็นต้น จากนั้นจึงกำหนดตัวชี้วัดขนาดเล็กที่ติดตามได้ต่อเนื่อง การใช้ ESG ในลักษณะนี้ทำให้ ESG ไม่เป็นภาระทางเอกสาร แต่เป็นเครื่องมือยกระดับการบริหาร การเรียนรู้ และการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจชุมชน

2. หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธที่สามารถประยุกต์ใช้ในการบริหารการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

ผลการวิเคราะห์เอกสารพระพุทธานุสา เอกสารธรรมาภิบาลเชิงพุทธ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธที่เหมาะสมกับการบริหารการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนมิใช่เพียงหลักคุณธรรมส่วนบุคคลหรือคำสอนเชิงนามธรรม แต่สามารถแปลงเป็นกลไกกำกับพฤติกรรมองค์กรชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม จากการเข้ารหัสเอกสาร พบหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบริหารกลุ่ม 6 กลุ่ม ได้แก่ 1) ความไม่เบียดเบียนและความรับผิดชอบต่อผลกระทบ 2) รู้ประมาณและความคุ้มค่า 3) เมตตา - กรุณาและการเกื้อกูลอย่างเป็นธรรม 4) สังคหวัตถุ 4 เพื่อประสานสมาชิกและเครือข่าย 5) สปัจริยธรรม 7 เพื่อการตัดสินใจที่มีเหตุผลและเหมาะสมกับบริบท และ 6) อปทานิยธรรม 7 เพื่อความต่อเนื่องของกติกาและการมีส่วนร่วม

เมื่อนำหลักธรรมดังกล่าวมาเทียบกับมิติ ESG พบว่า มิติ E มีฐานคิดสำคัญจากความไม่เบียดเบียนและรู้ประมาณ เพราะช่วยกำกับให้การผลิตและการขยายกิจการไม่สร้างผลกระทบต่อทรัพยากร สิ่งแวดล้อม สมาชิก และชุมชนเกินความจำเป็น มิติ S มีฐานจากเมตตา - กรุณาและสังคหวัตถุ 4 ซึ่งเน้นการเกื้อกูล การแบ่งปัน การสื่อสารที่สร้างสรรค์ การทำประโยชน์ต่อผู้อื่น และการปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ส่วนมิติ G มีฐานจากสปัจริยธรรม 7 และอปทานิยธรรม 7 ซึ่งเกี่ยวข้องกับการรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน รู้บุคคล การประชุมสม่ำเสมอ การเคารพกติกา และการตัดสินใจร่วมกันอย่างมีระเบียบ

ข้อค้นพบสำคัญ คือ หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธสามารถทำหน้าที่เป็น “กลไกกำกับตนเอง” ของวิสาหกิจชุมชนได้ 7 ด้าน ได้แก่ การกำหนดกติกาและการตัดสินใจ การบัญชีและการเปิดเผยข้อมูล การมีส่วนร่วมของสมาชิก การจัดสรรผลประโยชน์ การดูแลทรัพยากร การจัดการข้อขัดแย้ง และการเรียนรู้ร่วมกัน กลไกดังกล่าวทำให้การบริหารกลุ่มมิได้ตั้งอยู่บนกฎระเบียบภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่มีฐานคุณค่าภายในที่สมาชิกเข้าใจและยอมรับร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป ธรรมาภิบาลเชิงพุทธในบริบทวิสาหกิจชุมชน คือ การแปลงหลักพุทธธรรมให้เป็นระบบบริหารที่ตรวจสอบได้ โดยความไม่เบียดเบียนช่วยกำกับผลกระทบ รู้ประมาณช่วยกำกับทรัพยากรและต้นทุน เมตตา - กรุณาและสังคหวัตถุช่วยรักษาความสัมพันธ์และความเป็นธรรม ส่วนสัปปุริสธรรมและอปปรานีธรรมช่วยกำกับการใช้เหตุผล กติกา การประชุม และความต่อเนื่องของกลุ่ม หลักธรรมดังกล่าวจึงทำให้ ESG มีรากฐานทางจริยธรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนไทย

3. กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG

ผลการสังเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG ควรจัดวางความสัมพันธ์ในลักษณะ “หลักพุทธธรรม → กลไกธรรมาภิบาล → มิติ ESG → แนวปฏิบัติระดับกลุ่ม → ผลลัพธ์ความยั่งยืนของชุมชน” ลำดับดังกล่าวสะท้อนว่า งานวิจัยนี้มีได้เพียงจับคู่คำระหว่างหลักธรรมกับ ESG แต่สังเคราะห์หลักธรรมให้เป็นกลไกกำกับตนเองขององค์กรชุมชน และแปลง ESG ให้เป็นเครื่องมือบริหารที่สอดคล้องกับศักยภาพของวิสาหกิจชุมชน

เมื่อพิจารณาร่วมกับเอกสารด้านวิสาหกิจชุมชนและงานวิจัยเชิงประจักษ์ พบว่า การบริหารวิสาหกิจชุมชนมีความตึงเครียดระหว่างการรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มกับการจัดสรรประโยชน์ตามกติกาที่เป็นธรรม ความไว้วางใจกับความจำเป็นในการจัดทำบัญชีและเปิดเผยข้อมูล การบริหารโดยผู้นำกับการมีส่วนร่วมของสมาชิก และการสร้างรายได้กับการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ องค์ประกอบทั้ง 6 จึงเชื่อมโยงกับมิติ E-S-G โดยใช้ความเกื้อกูลควบคู่กับกติกาที่เป็นธรรม ใช้ความไว้วางใจควบคู่กับความโปร่งใส ใช้ภาวะผู้นำควบคู่กับการตัดสินใจร่วมกัน และใช้การพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับความไม่เบียดเบียนและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

องค์ประกอบที่ 1 การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและไม่เบียดเบียน เชื่อมมิติ E กับหลักรู้ประมาณและความไม่เบียดเบียน โดยเน้นให้กลุ่มมีหลักฐานง่าย ๆ เช่น บันทึกวัตถุดิบ น้ำ พลังงาน ของเสีย หรือผลกระทบจากการผลิต เป็นต้น เพื่อให้เห็นต้นทุนและความสูญเสียที่เกิดขึ้นจริง

องค์ประกอบที่ 2 ความสุจริตและโปร่งใส เชื่อมมิติ G กับหลักสุจริตและความรับผิดชอบ โดยเน้นบัญชีรายรับรายจ่าย การเปิดเผยข้อมูล และการใช้ข้อมูลประกอบการประชุม กลไกดังกล่าวช่วยให้กลุ่มไม่ต้องพึ่งพาความไว้วางใจส่วนบุคคลเพียงอย่างเดียว และทำให้สมาชิกสามารถตรวจสอบการใช้เงินและการจัดสรรผลประโยชน์ของกลุ่มได้

องค์ประกอบที่ 3 การมีส่วนร่วมตามกติกา เชื่อมมิติ S และ G กับอปปรานีธรรม 7 โดยเน้นการประชุมสม่ำเสมอ บันทึกมติ การกำหนดผู้รับผิดชอบ และการให้สมาชิกมีสิทธิรับรู้และร่วมตัดสินใจ เป็นต้น กลไกดังกล่าวช่วยลดการรวมศูนย์การตัดสินใจไว้ที่ผู้นำ และสร้างพื้นที่ให้สมาชิกมีส่วนร่วมภายใต้กติกาที่รับรู้และยอมรับร่วมกัน

องค์ประกอบที่ 4 ความเกื้อกูลและเป็นธรรมต่อสมาชิกและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เชื่อมมิติ S กับเมตาดา - กรูณา และสังคหัตถ์ 4 โดยเน้นการดูแลสมาชิก การสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้ง การรักษาทุนทางสังคม และการแบ่งปันประโยชน์ตามหลักเกณฑ์ที่ชัดเจน ความเกื้อกูลจึงต้องดำเนินควบคู่กับความเป็นธรรม เพื่อให้การจัดสรรประโยชน์ภายในกลุ่มเป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนและตรวจสอบได้

องค์ประกอบที่ 5 ปัญญาและความไม่ประมาท เชื่อมมิติ G และ E กับสัปปริสธรรมและอัปปมาทะ โดยเน้นการใช้ข้อมูล เหตุผล และการทบทวนความเสี่ยงก่อนตัดสินใจ เช่น การระบุความเสี่ยงด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ความเสี่ยงองค์กร โอกาส และแผนตอบสนองของกลุ่ม เป็นต้น

องค์ประกอบที่ 6 ความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ส่วนรวม เชื่อมมิติ E-S-G เข้าด้วยกัน โดยเน้นให้กลุ่มติดตามผลลัพธ์ที่เกิดกับสมาชิก ชุมชน ลูกค้า และทรัพยากรร่วม ไม่ใช่วัดเฉพาะรายได้หรือยอดขายเท่านั้น

ข้อค้นพบเชิงสังเคราะห์ของวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 จึงชี้ว่า กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธตามแนวคิด ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชนควรเป็นกรอบที่มีทั้งฐานคุณค่า กลไกกำกับ และแนวปฏิบัติที่จับต้องได้ ฐานคุณค่า คือ ความพอดี ความไม่เบียดเบียน ความสุจริต ความเกื้อกูล และความไม่ประมาท กลไกกำกับ คือ ความโปร่งใส การมีส่วนร่วม ความรับผิดชอบ การทบทวนความเสี่ยง และการติดตามผล ส่วนแนวปฏิบัติระดับกลุ่ม คือ บัญชี บันทึกการประชุม กติกากลุ่ม บันทึกทรัพยากร ช่องทางรับฟังสมาชิก และการสรุปผลลัพธ์ชุมชน

โดยสรุป ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG จะเกิดความหมายเชิงปฏิบัติได้เมื่อ ESG ไม่ถูกนำมาใช้เป็นมาตรฐานภายนอกที่ซับซ้อนเกินบริบท แต่ถูกปรับให้เป็นระบบเรียนรู้และกำกับตนเองของกลุ่ม โดยมีหลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธเป็นฐานคุณค่าภายใน กรอบที่สังเคราะห์ได้จึงมีคุณูปการทั้งในเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ กล่าวคือ ในเชิงวิชาการ ช่วยเชื่อมองค์ความรู้ ESG ธรรมาภิบาลเชิงพุทธ และวิสาหกิจชุมชนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ส่วนในเชิงปฏิบัติ ช่วยให่วิสาหกิจชุมชนมีแนวทางจัดการทรัพยากร สมาชิก กติกา ความเสี่ยง และผลลัพธ์ส่วนรวมอย่างเรียบง่าย โปร่งใส และเหมาะสมกับศักยภาพของชุมชน

อภิปรายผล

ผลการวิจัยเรื่องการสังเคราะห์กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG สามารถอภิปรายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ 3 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า แนวคิด ESG ที่เหมาะสมกับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไม่ควรถูกนำมาใช้ในฐานะกรอบรายงานความยั่งยืนขององค์กรธุรกิจขนาดใหญ่โดยตรง แต่ควรปรับเป็นกรอบบริหารการพัฒนาที่สอดคล้องกับขนาด ศักยภาพ ระบบข้อมูล ทุนทางสังคม และบริบทของชุมชน ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Global Reporting Initiative ที่ให้ความสำคัญกับการระบุประเด็นสำคัญ หรือ Material Topics ซึ่งสะท้อนผลกระทบที่มีนัยสำคัญต่อเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และผู้คน มากกว่าการรายงานทุกประเด็นอย่างเท่าเทียมกัน (Global Reporting Initiative, 2021b) ขณะเดียวกัน มาตรฐาน IFRS S1 และ IFRS S2 กำหนดให้การจัดการความยั่งยืนเชื่อมโยงกับธรรมาภิบาล กลยุทธ์ ความเสี่ยง โอกาส ตัวชี้วัด และเป้าหมายที่ใช้ประกอบการตัดสินใจขององค์กร (IFRS Foundation, 2023a); (IFRS Foundation, 2023b) เมื่อนำมาพิจารณาในระดับวิสาหกิจชุมชน การใช้ ESG จึงควรเริ่มจากประเด็นที่กลุ่มมองเห็น เก็บข้อมูล และจัดการได้จริง เช่น การใช้ทรัพยากร การลดของเสีย

ความปลอดภัยของสมาชิก คุณภาพสินค้า บัญชีกลุ่ม การประชุม และความโปร่งใส เป็นต้น มากกว่าการนำแบบประเมินที่ซับซ้อนจากภาคธุรกิจขนาดใหญ่มาใช้โดยตรง

ข้อค้นพบดังกล่าวยังสอดคล้องกับแนวคิดที่เสนอว่า ESG ควรทำหน้าที่เป็นเครื่องมือจัดการความเสี่ยง เสริมสร้างความน่าเชื่อถือ และสร้างคุณค่าระยะยาวขององค์กร มิใช่เป็นเพียงการปฏิบัติตามข้อกำหนดเชิงรูปแบบ (International Finance Corporation, 2021) นอกจากนี้ วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมยังต้องเผชิญความท้าทายจากการเปลี่ยนผ่านสีเขียวและดิจิทัล จึงจำเป็นต้องยกระดับทักษะ ระบบข้อมูล และความสามารถในการปรับตัว (OECD, 2023) อย่างไรก็ตาม วิสาหกิจชุมชนไทยมีข้อจำกัดเฉพาะด้านเงินทุน บุคลากร เทคโนโลยี ตลาด และระบบข้อมูล การนำ ESG มาใช้จึงต้องยึดหลัก “เรียบง่าย มีนัยสำคัญ เก็บข้อมูลได้จริง และใช้ตัดสินใจได้” ผลการวิจัยนี้จึงช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับ ESG จากกรอบที่มักใช้ในภาคธุรกิจและตลาดทุนไปสู่กรอบการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งเน้นการเรียนรู้ร่วมกัน การบริหารตนเอง และการรักษาสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ประเด็นที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธที่สามารถประยุกต์ใช้ในการบริหารการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนมิใช่เพียงหลักคุณธรรมเชิงนามธรรมหรือคุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้นำ แต่สามารถแปลงเป็นกลไกกำกับพฤติกรรมและการบริหารองค์กรชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน รู้ประมาณ เมตตา - กรุณา สังคหวัตถุ 4 สัมปยุตธรรม 7 และอปริหานิยธรรม 7 ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดพุทธธรรมที่อธิบายหลักธรรมในฐานะระบบฝึกฝนมนุษย์ให้ดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผล รู้ประมาณ ไม่เบียดเบียน และสร้างประโยชน์เกื้อกูลต่อส่วนรวม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2564); (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) เมื่อนำหลักธรรมดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในระดับองค์กรชุมชน พุทธธรรมจึงสามารถทำหน้าที่เป็นฐานจริยธรรมของการบริหาร เช่น การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ การเปิดเผยข้อมูลอย่างสุจริต การจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม การประชุมตามกติกา และการตัดสินใจโดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสมาชิก ชุมชน และทรัพยากรร่วม เป็นต้น

ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับการศึกษา ที่พบว่า หลักพุทธธรรมและธรรมาภิบาลมีความสำคัญต่อการเป็นผู้ประกอบการวิสาหกิจเพื่อชุมชน โดยเฉพาะด้านความเป็นผู้นำ การบริหารคน การสร้างขวัญกำลังใจ และการเสริมสร้างประสิทธิภาพการทำงาน (ชาญชัย ฤทธิร่วม และโกมินทร์ วังอ่อน, 2567) ธรรมาภิบาลยังเป็นเงื่อนไขสำคัญของการจัดการและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนให้สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง (สุดเฉลิม ศัสตราภักษ์ และไพศาล บรรจสุวรรณ์, 2558) อีกทั้งการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนตามหลักธรรมาภิบาลยังสามารถนำไปสู่การยกระดับผลิตภัณฑ์และการจัดการกลุ่มได้ (อัครนันท์ อริยศรีพงษ์ และคณะ, 2568) อย่างไรก็ตาม งานวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอเพิ่มเติมจากงานเดิมว่า ธรรมาภิบาลเชิงพุทธไม่ควรถูกอธิบายเพียงในฐานะคุณธรรมของผู้นำหรือสมาชิก แต่ควรถูกแปลงเป็นกลไกบริหารที่ตรวจสอบได้ เช่น กติกากลุ่ม บัญชีรายรับรายจ่าย บันทึกมติประชุม ช่องทางรับข้อเสนอ หลักเกณฑ์การจัดสรรผลประโยชน์ และกระบวนการทบทวนความเสี่ยงของกลุ่ม เป็นต้น

อีกด้านหนึ่ง หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธช่วยอธิบายรากฐานทางสังคมของวิสาหกิจชุมชนได้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะหลักเมตตา - กรุณาและสังคหวัตถุ 4 ซึ่งเชื่อมโยงกับทุนทางสังคม ความไว้วางใจ การช่วยเหลือกัน และความสัมพันธ์ที่ทำให้กลุ่มสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ทุนทางสังคมสามารถสร้างความได้เปรียบให้แก่วิสาหกิจชุมชนผ่านการมีส่วนร่วม การใช้เครือข่าย การแบ่งปันทรัพยากร และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ศิริชัย นาคอุดม และคณะ, 2563)

ขณะเดียวกัน ทูทางสังคมและความเป็นสถาบันเป็นเงื่อนไขสำคัญของความอยู่รอดของวิสาหกิจชุมชนไทย (พรพรรณ เหมะพันธ์, 2562) การสังเคราะห์หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธในงานวิจัยนี้จึงทำให้มิติสังคมของ ESG มีความลึกมากขึ้น เพราะมีได้มองเฉพาะความรับผิดชอบต่อแรงงานหรือชุมชนในเชิงภายนอก แต่ยังชี้ให้เห็นกลไกภายในของชุมชน ได้แก่ ความไว้วางใจ ความเสมอต้นเสมอปลาย การช่วยเหลือกัน การสื่อสารที่รักษาความสัมพันธ์ และการยึดติดที่สมาชิกยอมรับร่วมกัน

ประเด็นที่ 3 ผลการวิจัยได้สังเคราะห์กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG จำนวน 6 องค์ประกอบ ได้แก่ การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและไม่เบียดเบียน ความสุจริตและโปร่งใส การมีส่วนร่วมตามกติกา ความเกื้อกูลและเป็นธรรมต่อสมาชิกและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ปัญญาและความไม่ประมาท และความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ส่วนรวม กรอบดังกล่าวจัดวางความสัมพันธ์ในลักษณะ “หลักพุทธธรรม → กลไกธรรมาภิบาล → มิติ ESG → แนวปฏิบัติระดับกลุ่ม → ผลลัพธ์ความยั่งยืนของชุมชน” ทำให้กรอบที่สังเคราะห์ได้ไม่ใช่เพียงการจับคู่ระหว่างหลักธรรมกับ ESG แต่เป็นการแปลงหลักธรรมให้เป็นระบบกำกับตนเองของวิสาหกิจชุมชน

เมื่อพิจารณาเชิงวิชาการ กรอบดังกล่าวสอดคล้องกับพัฒนาการของ ESG สมัยใหม่ที่มีได้มองความยั่งยืนเป็นเพียงการทำกิจกรรมเพื่อสังคมหรือการจัดทำรายงาน แต่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการผลกระทบ ความเสี่ยง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และตัวชี้วัดเข้ากับการกำกับดูแลและการตัดสินใจขององค์กร (Global Reporting Initiative, 2021a); (Global Reporting Initiative, 2021b); (IFRS Foundation, 2023a) อย่างไรก็ตาม กรอบที่ได้จากงานวิจัยนี้แตกต่างจากกรอบ ESG ทั่วไปตรงที่มีได้เริ่มจากข้อกำหนดของตลาดทุนหรือความคาดหวังของนักลงทุน แต่เริ่มจากฐานคุณค่าของชุมชน ได้แก่ ความพอดี ความไม่เบียดเบียน ความสุจริต ความเกื้อกูล และความไม่ประมาท แล้วจึงแปลงเป็นแนวปฏิบัติที่กลุ่มสามารถดำเนินการได้จริง เช่น บัญชีกลุ่ม บันทึกการประชุม บันทึกการใช้ทรัพยากร การทบทวนความเสี่ยง และการติดตามผลลัพธ์ต่อชุมชน เป็นต้น ความแตกต่างดังกล่าวทำให้กรอบสังเคราะห์มีความเหมาะสมกับวิสาหกิจชุมชนมากกว่าการนำเกณฑ์ ESG ของธุรกิจขนาดใหญ่มาปรับใช้โดยตรง

ในทางปฏิบัติ เมื่อวิสาหกิจชุมชนเผชิญแรงกดดันจากการแข่งขัน การขยายตลาด การลงทุน หรือการเข้าถึงสินเชื่อที่ใช้เกณฑ์ ESG แบบองค์กรขนาดใหญ่ กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธมีศักยภาพในการสร้างความยืดหยุ่นให้แก่กลุ่ม โดยหลักรู้ประมาณและความไม่ประมาทช่วยกำกับการตัดสินใจลงทุนและก่อหนี้ให้สอดคล้องกับศักยภาพ ความโปร่งใส และการมีส่วนร่วมช่วยให้กลุ่มจัดทำข้อมูลและตัดสินใจร่วมกันอย่างตรวจสอบได้ ส่วนความเกื้อกูลและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมช่วยลดความเสี่ยงที่เป้าหมายทางการเงินจะลดทอนประโยชน์ของสมาชิก ชุมชน และฐานทรัพยากร กรอบดังกล่าวจึงมิได้ปฏิเสธเกณฑ์หรือความคาดหวังจากภายนอก แต่ช่วยให้วิสาหกิจชุมชนเลือกประเด็นที่มีนัยสำคัญจัดทำหลักฐานเท่าที่จำเป็น และรักษาสมดุลระหว่างความอยู่รอดทางเศรษฐกิจกับคุณค่าของชุมชน

เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยเดิม พบว่า งานด้านวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่มุ่งอธิบายปัจจัยความสำเร็จ เช่น การบริหารจัดการ ทูทางสังคม ภูมิปัญญา เครือข่าย และการมีส่วนร่วม เป็นต้น (ศิริชัย นาคอุดม และคณะ, 2563); (พรพรรณ เหมะพันธ์, 2562); (Nakhonsong, P. & Chamruspanth, V., 2024) ขณะที่งานด้านธรรมาภิบาลและพุทธธรรมมักเน้นบทบาทของหลักธรรมต่อคุณลักษณะของผู้นำ คุณธรรม ความโปร่งใส และการบริหารจัดการที่ดี (ชาญชัย ฤทธิร่วม และโกมินทร์ วังอ่อน, 2567); (พระนพลสิทธิ์ สุทธิจิตโต (ปิยะศ), 2562); (สุดเฉลิม ศัสตราพฤกษ์ และไพศาล บรรจุสุวรรณ, 2558) ความแตกต่างของงานวิจัยนี้อยู่ที่การเชื่อมองค์ความรู้ทั้งสามสาย ได้แก่ ESG

ธรรมาภิบาลเชิงพุทธ และวิสาหกิจชุมชน เข้าด้วยกันเป็นกระบวนการจากฐานคุณค่าไปสู่กลไกธรรมาภิบาล แนวปฏิบัติระดับกลุ่ม และผลลัพธ์ความยั่งยืน มิได้หยุดอยู่เพียงการเสนอหลักการหรือปัจจัยความสำเร็จ แต่แปลงหลักการเป็นระบบกำกับตนเองที่สามารถนำไปพัฒนาเป็นแนวปฏิบัติและตัวชี้วัดอย่างง่ายได้

อย่างไรก็ตาม การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดจากการใช้เอกสารเป็นแหล่งข้อมูลหลัก ข้อค้นพบจึงขึ้นอยู่กับขอบเขต คุณภาพ และรายละเอียดของเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ อีกทั้งกรอบที่สังเคราะห์ขึ้นยังมิได้รับการตรวจสอบร่วมกับผู้เชี่ยวชาญ ผู้นำ หรือสมาชิกวิสาหกิจชุมชน และยังมีได้ทดลองใช้ในสถานการณ์จริง กรอบดังกล่าวจึงมีสถานะเป็นกรอบเชิงแนวคิดที่ควรได้รับการตรวจสอบความเหมาะสมและทดลองใช้กับวิสาหกิจชุมชนประเภทและบริบทต่าง ๆ ก่อนพัฒนาเป็นเครื่องมือประเมินหรือข้อกำหนดเชิงปฏิบัติอย่างเต็มรูปแบบ

กล่าวโดยสรุป กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธสำหรับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามแนวคิด ESG มีคุณูปการทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ ในเชิงทฤษฎี กรอบนี้ช่วยขยายองค์ความรู้ด้าน ESG จากบริบทองค์กรธุรกิจขนาดใหญ่ไปสู่บริบทเศรษฐกิจฐานราก และอธิบายว่าหลักพุทธธรรมสามารถทำหน้าที่เป็นฐานจริยธรรมของธรรมาภิบาลร่วมสมัยได้ ในเชิงปฏิบัติ กรอบนี้เสนอแนวทางกำกับตนเองที่เรียบง่าย ตรวจสอบได้ และสอดคล้องกับศักยภาพของกลุ่ม โดยครอบคลุมการจัดการทรัพยากร การเปิดเผยข้อมูล การประชุมร่วม การดูแลสมาชิก การทบทวนความเสี่ยง และการติดตามผลลัพธ์ต่อชุมชน ข้อค้นพบของงานวิจัยจึงสามารถใช้เป็นฐานในการพัฒนาแนวปฏิบัติตัวชี้วัดอย่างง่าย หรือเครื่องมือส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนให้เติบโตอย่างยั่งยืนในระยะต่อไป

องค์ความรู้ใหม่

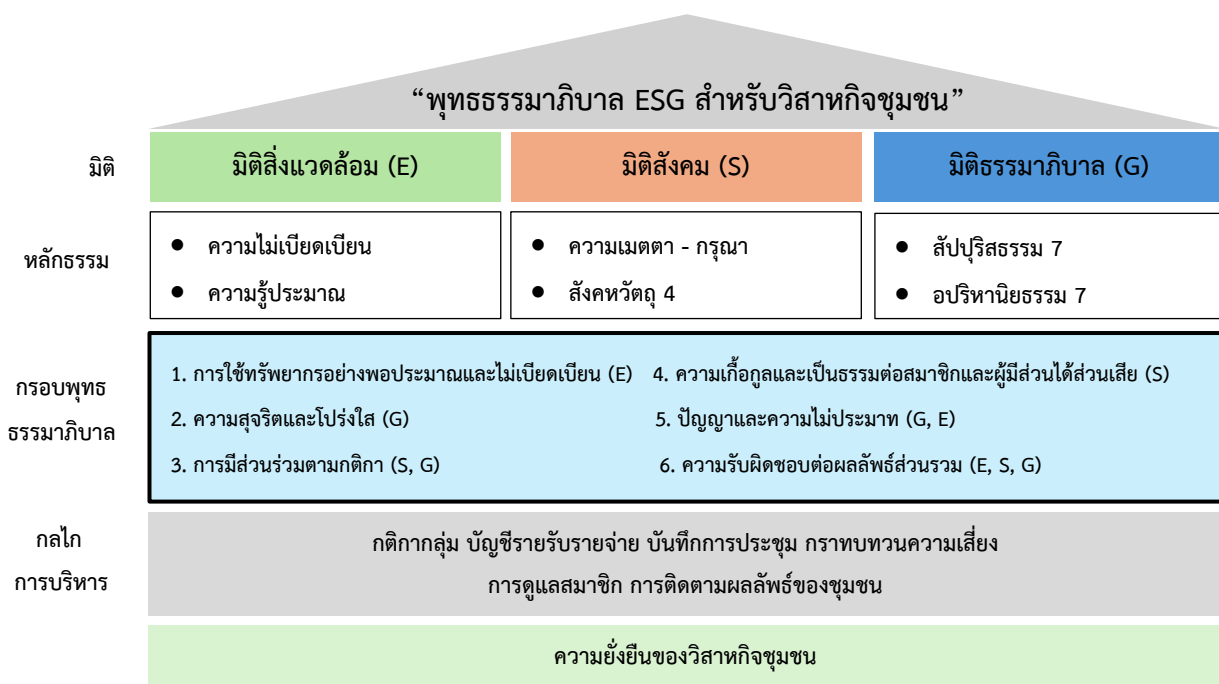
องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ คือ กรอบ “พุทธธรรมาภิบาล ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชน” ซึ่งเป็นกรอบสังเคราะห์ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ 3 ชุด ได้แก่ แนวคิด ESG หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธ และบริบทการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไทย กรอบดังกล่าวมิได้นำ ESG มาใช้ในฐานะมาตรฐานรายงานความยั่งยืนขององค์กรขนาดใหญ่โดยตรง แต่ปรับให้เป็นกรอบบริหารการพัฒนาที่สอดคล้องกับขนาด ศักยภาพ ทุนทางสังคม และวิถีการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน

สาระสำคัญขององค์ความรู้ใหม่มิได้อยู่เพียงการจับคู่หลักพุทธธรรมกับมิติ ESG แต่อยู่ที่การเสนอเส้นทางการพัฒนาในลักษณะ “หลักพุทธธรรม → กลไกธรรมาภิบาล → มิติ ESG → แนวปฏิบัติระดับกลุ่ม → ผลลัพธ์ความยั่งยืนของชุมชน” โดยมีมิติสิ่งแวดล้อมเชื่อมโยงกับหลักกรุณาและความไม่เบียดเบียน มิติสังคมเชื่อมโยงกับเมตตา - กรุณา สังคหวัตถุ 4 และทุนทางสังคม ส่วนมิติธรรมาภิบาลเชื่อมโยงกับหลักสุจริต สัปปุริสธรรม 7 และอปริหานิยธรรม 7 การเชื่อมโยงดังกล่าวช่วยยกระดับหลักพุทธธรรมจากคุณธรรมเชิงนามธรรมไปสู่กลไกกำกับตนเองที่ชุมชนสามารถเข้าใจ ปฏิบัติ และตรวจสอบได้

กรอบที่สังเคราะห์ได้ ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและไม่เบียดเบียน 2) ความสุจริตและโปร่งใส 3) การมีส่วนร่วมตามกติกา 4) ความเกื้อกูลและเป็นธรรมต่อสมาชิกและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 5) ปัญญาและความไม่ประมาท และ 6) ความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ส่วนรวม องค์ประกอบทั้ง 6 ทำหน้าที่แปลงหลักการให้เป็นกลไกบริหารที่จับต้องได้ เช่น กติกากลุ่ม บัญชีรายรับรายจ่าย บันทึกการประชุม การทบทวนความเสี่ยง การจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม การดูแลสมาชิก และการติดตามผลลัพธ์ของชุมชน เป็นต้น

กรอบดังกล่าวมีคุณูปการทั้งเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ ในเชิงวิชาการ กรอบนี้ช่วยเชื่อมโยงองค์ความรู้ด้าน ESG ธรรมชาติเชิงพุทธ และการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเข้าด้วยกันเป็นกระบวนการเดียว โดยขยายแนวคิด ESG จากบริบทธุรกิจขนาดใหญ่ไปสู่บริบทเศรษฐกิจฐานราก ในเชิงปฏิบัติ กรอบนี้สามารถใช้เป็นฐานในการพัฒนา แนวปฏิบัติ ตัวชี้วัดอย่างง่าย แบบประเมินตนเอง หรือเครื่องมือประเมินความพร้อมด้าน ESG ที่เหมาะสมกับ วิสาหกิจชุมชนไทย โดยควรนำไปตรวจสอบและทดลองใช้ในบริบทของวิสาหกิจชุมชนประเภทต่าง ๆ ก่อนพัฒนา เป็นเครื่องมือเชิงปฏิบัติอย่างเต็มรูปแบบ

ภาพที่ 1 กรอบพุทธธรรมชาติ ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชน

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยสรุปได้ว่า แนวคิด ESG สำหรับวิสาหกิจชุมชนควรปรับจากกรอบรายงานขององค์กรธุรกิจขนาดใหญ่ ให้เป็นกรอบบริหารการพัฒนาที่สอดคล้องกับขนาด ศักยภาพ ระบบข้อมูล ทุนทางสังคม และบริบทของชุมชน หลักธรรมธรรมชาติเชิงพุทธ ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน รู้ประมาณ เมตตา - กรุณา สังคหวัตถุ 4 สัปปริสรธรรม 7 และ อปริหานิยธรรม 7 สามารถแปลงเป็นกลไกกำกับตนเองที่ตรวจสอบได้ ผลการสังเคราะห์นำไปสู่กรอบธรรมชาติเชิงพุทธ ตามแนวคิด ESG จำนวน 6 องค์ประกอบ ซึ่งเชื่อมโยงฐานคุณค่ากับการจัดการทรัพยากร ความสัมพันธ์ของสมาชิก กติกากลุ่ม ความเสี่ยง และผลลัพธ์โดยรวม ข้อเสนอแนะ ได้แก่ 1) วิสาหกิจชุมชนควรประยุกต์ใช้กรอบผ่าน แนวปฏิบัติที่ดำเนินการได้จริง ประกอบด้วย การติดตามการใช้ทรัพยากรและของเสียตามองค์ประกอบที่ 1 การเปิดเผย บัญชีรายรับรายจ่ายตามองค์ประกอบที่ 2 การประชุมและบันทึกมติตามองค์ประกอบที่ 3 การกำหนดหลักเกณฑ์ จัดสรรประโยชน์อย่างเป็นธรรมตามองค์ประกอบที่ 4 การทบทวนความเสี่ยงก่อนตัดสินใจตามองค์ประกอบที่ 5 และ การติดตามผลลัพธ์ต่อสมาชิก ชุมชน และทรัพยากรส่วนรวมตามองค์ประกอบที่ 6 โดยเลือกใช้ตัวชี้วัดเท่าที่จำเป็น

2) หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และหน่วยงานสนับสนุนเศรษฐกิจฐานราก ควรนำกรอบดังกล่าวไปพัฒนาเป็นคู่มือ แบบประเมินตนเอง หรือกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพที่ยึดหยุ่นตามความพร้อมของแต่ละกลุ่ม และ 3) การวิจัยครั้งต่อไปควรตรวจสอบความเหมาะสมของกรอบร่วมกับผู้เชี่ยวชาญ ผู้นำ และสมาชิกวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งทดลองใช้กับวิสาหกิจชุมชนประเภทต่าง ๆ เพื่อประเมินผลด้านธรรมาภิบาล การมีส่วนร่วม การจัดการทรัพยากร และความยั่งยืนในสถานการณ์จริง

เอกสารอ้างอิง

- กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2569). สรุปจำนวนวิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่อนุมัติการจดทะเบียนแล้ว ตัดยอดข้อมูลวันที่ 30 มิถุนายน 2569. เรียกใช้เมื่อ 3 สิงหาคม 2569 จาก <https://sceb.doae.go.th/wp-content/uploads/2026/07/สรุปไตรมาส-3-69-30-6-69.pdf>
- คณะทำงานขับเคลื่อนการกำหนดนิยามและจัดหมวดหมู่โครงการหรือกิจกรรมในภาคเศรษฐกิจที่ยั่งยืน. (2568). การเผยแพร่มาตรฐานการจัดกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม (Thailand Taxonomy) ระยะที่ 2 ฉบับสมบูรณ์. เรียกใช้เมื่อ 3 สิงหาคม 2569 จาก <https://www.bot.or.th/th/news-and-media/news/news-20250527.html>
- ชาญชัย ฤทธิธรรม และโกมินทร์ วังอ่อน. (2567). หลักพุทธธรรมและธรรมาภิบาลในการเป็นผู้ประกอบการวิสาหกิจเพื่อชุมชนในตำบลปงน้อย อำเภอต๋อยหลวง จังหวัดเชียงราย. วารสารสถาบันวิจัยพินลธรรม, 11(1), 93-106.
- พรพรรณ เหมะพันธ์. (2562). ทูทางสังคมและความเป็นสถาบัน: กุญแจแห่งความอยู่รอดของวิสาหกิจไทย. วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 6(1), 111-134.
- พระนพสิทธิ์ สุทธิจิตโต (ปิยยศ). (2562). กระบวนการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 7(4), 1007-1021.
- พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2548). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 122 ตอนที่ 6 ก หน้า 1-13 (18 มกราคม 2548).
- ศิริชัย นาคอุดม และคณะ. (2563). ทูทางสังคม: ความได้เปรียบเชิงการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน. วารสารนักบริหาร, 40(1), 115-124.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (2564). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 43). นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.
- _____. (2566). เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. (พิมพ์ครั้งที่ 21). นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.
- สุดเฉลิม ศัสตราภักษ์ และไพศาล บรรจุสุวรรณ. (2558). ธรรมาภิบาลเพื่อการจัดการและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต, 3(3), 271-283.
- อักรินทร์ อริยศรีพงษ์ และคณะ. (2568). การบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อยกระดับผลิตภัณฑ์สมุนไพรไทยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ, 8(6), 15-28.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>.

- Global Reporting Initiative. (2021a). GRI 2: General Disclosures 2021. Retrieved April 20, 2026, from <https://www.globalreporting.org/publications/documents/english/gri-2-general-disclosures-2021/>
- _____. (2021b). GRI 3: Material Topics 2021. Retrieved April 21, 2026, from <https://www.globalreporting.org/pdf.ashx?id=12453>
- IFRS Foundation. (2023a). IFRS S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information. Retrieved May 12, 2026, from <https://shorturl.asia/mWbj7>
- _____. (2023b). IFRS S2 Climate-related Disclosures. Retrieved May 12, 2026, from <https://shorturl.asia/3ceKl>
- International Finance Corporation. (2021). IFC ESG Guidebook. Retrieved May 26, 2026, from <https://www.ifc.org/en/insights-reports/2021/ifc-esg-guidebook>
- Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. (4th ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Nakhonsong, P. & Chamruspanth, V. (2024). Promoting Community Enterprises in Thailand: Challenges and Opportunities. *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 18(4), e06505. <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n4-123>.
- OECD. (2023). *OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/342b8564-en>.
- United Nations Global Compact. (2004). *Who Cares Wins: Connecting Financial Markets to a Changing World*. Retrieved July 19, 2026, from <https://www.unepfi.org/industries/investment/global-compact-leaders-summit/>